

Gimbernat, 2007 (*), 47, 25-31

LA PREMSA PERIÒDICA COM A FONT PER A LA RECERCA DE LA HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA I LA TECNOLOGIA

PÉREZ PÉREZ, Núria

Observatori de la Comunicació Científica de la UPF

Centre d'Estudis d'Història de les Ciències de la UAB

RESUM: Valoració de la premsa periòdica com a font de dades mèdiques. La *Gazeta de Barcelona* informa sobre la inauguració del Reial Col·legi de Cirurgia (3 abril 1764). Interès dels fulls volanders en temps d'epidèmies. Aportacions del *Diari de Barcelona* en el segle XIX.

Paraules clau: "Gazeta de Barcelona". "Inauguració Reial Col·legi Cirurgia (1764)". "Fulls volanders i epidèmies". "Diari de Barcelona, segle XIX".

RESUMEN: Valoración de la prensa periódica como fuente de información médica. La *Gazeta de Barcelona* informa sobre la inauguración del Real Colegio de Cirugía (3 de abril de 1764). Interés de las hojas informativas, en tiempo de epidemias. Aportaciones del *Diario de Barcelona* en el siglo XIX.

Palabras clave: "Gazeta de Barcelona". "Inauguración Real Colegio de Cirugía, 1764". "Hojas informativas y epidemias". "Diario de Barcelona siglo XIX".

*

La major part dels fets científics guarden una estreta relació amb aspectes socio-culturals. Per tant, la història de la premsa no està desvinculada de la història de la ciència i de la tècnica, ni tampoc del context social i polític en el qual s'emmarca. És per aquest motiu que la premsa diària proporciona dades molt rellevants per a la recerca històrica i que els mitjans de comunicació constitueixen una font documental de primer ordre per a la història moderna i contemporània. Cal tenir en compte, igualment, que la premsa constitueix una capsula de ressonància de les ideologies dominants en cada moment històric. Per tant, la premsa, al mateix temps que una font bàsica de coneixement, és també un vehicle propagandístic i ideològic¹.

La premsa periòdica -amb un cert retard- va arribar a Espanya al segle XVII seguint els models establerts a França². No va ser fins al segle XVIII que no es va desenvolupar un

model de premsa il·lustrada. Tanmateix, com a resultat de les idees revolucionàries promulgades sota l'ideari de la Revolució Francesa, es va produir a Espanya una suspensió general de les publicacions. Fent una analogia amb la situació d'alerta que es presentava en època d'epidèmies, podríem dir que es va establir com a preservatiu un "cordó sanitari"³, no ja per lluitar contra el contagi dels miasmes sinó per impedir que nous corrents de pensament, idees i ideals arrelessin en l'imaginari social al nostre país.

La premsa constitueix un material sensible susceptible de ser sotmès a diferents interpretacions segons allò que es pretén buscar en el seu contingut. En un moment donat ens pot interessar saber quins temes generaven notícia, si eren de caire econòmic o polític, si la medicina la ciència o la tecnologia hi eren presents, és a dir si eren fets noticiables, entre d'altres possibles aspectes a tenir en compte. Es pot tenir especial interès en saber per veu de qui s'expressaven unes o d'altres idees, qui eren els protagonistes de determinats fets, quins personatges, països, espais i persones eren explícitament nomenades, és a dir de qui és parlava, o dit d'una altra manera, conèixer sobre què o de qui no se'n parlava mai en els mitjans. I, evidentment, retrospectivament, es poden consultar les hemeroteques per saber quin ressò mediàtic hauria tingut un esdeveniment determinat en el seu espai-temps.

Per exemple *La Gazeta de Barcelona*⁴, el dia 3 d'abril de 1764, donava notícia de la inauguració del Reial Col·legi de Cirurgia, tant del seu flamant nou edifici ubicat dins del mateix recinte de l'Hospital de Santa Creu, com de l'innovador pla d'estudis mèdico-quirúrgics impulsat per Pere Virgili que seguia el model iniciat a Espanya l'any 1749 amb la creació del Real Colegio de Cirugía de la Armada a Cadis, el primer fundat seguint aquestes característiques renovadores⁵. Tenint en compte que l'acte d'inauguració va tenir lloc el 29 de març, una primera apreciació de la difusió que va tenir aquest esdeveniment posa de manifest que la gasetta se'n va fer ressò molt ràpidament de l'acte.

«El día 29 del mes próximo pasado el Real Colegio de Cirugía erigido por S.M. En el Hospital General de esta plaza, celebró el Acto de apertura de sus Estudios, habiéndose presidido y autorizado el Excmo. Sr. Marqués de la Mina, la Oficialidad y Nobleza del País; ejerciéndose esta función en el Anfiteatro del Real Colegio, pieza verdaderamente digna de la universal aclamación, que ha merecido a cuantos han llegado a verla. Luego de apearse su Exc. en la puerta del Hospital, le recibieron el Vicepresidente con los cinco profesores, y le acompañaron hasta el anfiteatro donde tomó su Exc. el lugar de presidencia e inmediatamente destinó los asientos a los Generales y distinguida Nobleza y empezó la función con la Oración gratulatoria al Rey nuestro Señor, que hizo con general aplauso D. Diego Velasco, primer Ayudante Consultor de los Rea-

les Ejércitos y uno de los cinco profesores. Concluido este acto, se fue su Exc. con los Generales y Nobleza a registrar todas las piezas concernientes a la enseñanza y gobierno del expresado Colegio, de que manifestó singular complacencia, por ver que así el Director, como los Impresarios (sic) parece han agotado sus talentos, para que esta importantísima fábrica saliese con la más grande perfección, y plenamente convencido su Exc. publicó la satisfacción que pudieran esperar estos Arquitectos y que será obra que immortalizará la memoria de nuestro benignísimo Monarca. Salió su Exc. acompañado del Vice-Presidente y Profesores hasta la puerta del Hospital, de donde se dirigió a su Palacio. Decir el numeroso lucido concurso que asistió a este Acto y expresar las aclamaciones con que celebraron esta grande obra, sería poder descifrar en breve suma lo que se lleva toda la adecuación del aplauso, y solo en lo más entendido y noble de esta guarnición y Ciudad que asistió a esta función Regia, cabe formar el debido concepto de esta suntuosa fábrica. Todo lo restante del día estuvo abierto el Real Colegio para poder satisfacer la curiosidad del público y fue tanto el concurso de ambos sexos que parecía iban todos a buscar la salud, cuando no había más que el primer ensayo de esta felicidad. No pudieron el Vice-Presidente y Profesores manifestar a su Exc. el agradecimiento a la honra que le merecieron más que poniendo en su mano un corto diseño de su ultimísimo trabajo y le presentaron una cabeza de cera que con distinción explicaba las imbricadas piezas que la componen para que viese su Exc. que apelaba a su Patrocinio y Memoria desde los lindes de su laboriosa tarea.» Gazeta de Barcelona, 3 d'abril de 1764.

Una anàlisi del contingut d'aquesta notícia permetria identificar una primera part, de caire eminentment protocol·lària, en la qual es feia menció de les persones que van assistir a l'acte: el marquès de la Mina, acompanyat dels poders militars i la noblesa; de l'espai físic on es van agrupar, és a dir, al voltant de l'amfiteatre anatòmic del col·legi, lloc emblemàtic on es va dur a terme el primer discurs d'obertura -l'anomenada llavors oració inaugural- a càrrec del seu primer vice-president, el professor Diego Velasco; passant la comitiva tot seguit a efectuar la visita a l'establiment. En una segona part, de caire més social, la crònica de l'acte inaugural es feia ressò de les bones expectatives que l'existència del col·legi obria als ciutadans. Reforcen encara més la idea de la conveniència del recent creat col·legi el fet que la institució rebés la visita d'un públic -homes i dones- encuriosits que vinculaven el col·legi a valors tant desitjats com la salut i la felicitat. De la mateixa manera es destacava en el text la bona voluntat i disposició dels professors amb l'obsequi que van oferir en agraïment al marquès.

Així doncs, els periòdics no constitueixen només una valuosa font de documentació històrica, són també font pròpia d'estudi. És més, els periòdics constitueixen el que

Josep Maria Figueres ha anomenat “arxiu de la quotiniaditat”⁶. En efecte, aquesta particularitat la il·lustra perfectament una notícia publicada per un altre emblemàtic mitjà de comunicació, el *Diario de Barcelona*, sobre l'existència en el mercat de flascons d'ús individual que a finals del segle XVIII i principis del XIX elaborava un vidrier del Call, en Josep Valls⁷. Eren petits flascons de doble vidre els quals havien de romandre ben tapats ja que contenien dues parts de sal comuna per una de manganès i aigua. Aquesta barreja formava una massa espessa que tenia la particularitat de produir unes emanacions capaces de purificar l'aire en el moment en què se li afegien de 20 a 25 gotes d'àcid sulfúric. La notícia formava part d'una col·lecció d'articles que tenien com a objectiu fer difusió dels diferents procediments que es tenien aleshores a l'abast per lluitar contra les malalties infeccioses. Es creia llavors que les fumigacions eren el millor mètode per prevenir els contagis en temps d'epidèmies. Les instruccions d'ús personal d'aquest mètode químic per produir les desitjades emanacions venien ben especificades en el mateix mitjà: “*al entrar en el quarto de un enfermo sospechoso, o que despida mal olor (...) tápese después y puede ir en el bolsillo, porque apenas ocupa más lugar que un antejo de teatro.*” La tasca divulgadora que feien en aquell moment els mitjans de comunicació era de cabdal importància per crear un estat d'informació determinat entre la població.

I es que les epidèmies havien generat notícia des del periodisme més incipient. El treball de Ricard Blasco⁸ sobre els orígens de la premsa valenciana ho demostra. Comenta aquest autor que un dels primers suports emprats per a la difusió de notícies, els *fulls volanders*⁹, moltes vegades versaven sobre epidèmies. Així doncs, no és d'estranyar que en el *Diario de Barcelona* les epidèmies fossin igualment notícia en un moment en què, com el professor Guillaumet comentarà en aquesta mateixa taula rodona, els diaris generalistes constituïen l'únic mitjà on poder difondre aquest tipus d'informacions abans de l'adveniment de les publicacions especialitzades. Entre 1803 i 1804, -i cito aquest període perquè correspon al que he treballat més recentment¹⁰- el *Diario de Barcelona*, incloïa notícies i edictes al voltant dels brots de febre groga que assolaven molts indrets de la península, i que van arribar a afectar la ciutat de Barcelona. El to dels articles publicats anava en consonància amb la urgència de les circumstàncies. Des de notícies de caire divulgatiu, com l'esmentat anteriorment sobre els flascons d'higiene domèstica, a notícies de caràcter més normatiu i coercitiu a mesura que les circumstàncies ho requerien. Aquest mateix mitjà esdevenia el suport apropiat per a la difusió d'edictes i d'altres disposicions avalades per personatges de prestigi social. Aquest era el cas de l'article publicat del bisbe de Barcelona a través del qual justificava les fumigacions a les esglésies tot dient: “*no permita Dios que los Fieles por nuestra negligencia sufran, ni pierdan las vidas de los cuerpos, yendo a buscar en ellos la vida de las almas*”¹¹. En resum, en temps d'epidèmies el *Diario de Barcelona* es feia ressò de les veus més influents i amb competències sanitàries al Principat.

Els exemples mostrats són una petita prova del potencial que ostenta la premsa escrita com a font històrica i documental i, per tant, la importància de considerar els tresors hemerogràfics com a patrimoni cultural, la qual cosa vol dir que és fa indispensable destinar recursos per a la seva catalogació, estudi i difusió. Potser perquè s'han assignat pocs recursos, sovint s'ha oblidat l'estudi d'aquesta important font d'informació, a la vegada que font històrica. Jordi Berrio afirma que és a partir dels anys 80 quan la història de la comunicació social, tot just comença a configurar-se de manera seriosa, des d'una perspectiva científica i exigent. Aquest mateix autor destaca com a treballs de referència els realitzats per en Jaume Guillaumet, Josep Gifreu, Miquel Moragas, Josep Maria Casasús, entre d'altres, treballs tots ells pioners i que són els fonaments dels treballs de recerca que es duen a terme en l'actualitat¹².

Pel que fa a l'ús del català en el periodisme a Catalunya, tot i que el nostre país ha conegut un desenvolupament periodístic semblant als països i cultures del seu entorn, tanmateix, el periodisme en llengua catalana ha estat sovint absent, per oblit o per prohibició. L'any 1810, durant el govern de Napoleó, el *Diario de Barcelona* va arribar a redactar-se en francès i en català, però això només va perdurar cinc mesos¹³. *Lo Pare Arcàngel*, full periòdic i humorístic considerat el primer cas de premsa en català a la ciutat de Barcelona, va publicar tant sols tres números, en tres diumenges successius, l'any 1841. *Lo Verdader Català* revista religiosa, política, científica, industrial y literaria, primera revista en català, de publicació quinzenal, només va poder treure a la llum sis números per manca de subscripcions. No va ser fins al 1879 que Valentí Almirall va fundar el *Diari Català*, el primer diari imprès en llengua catalana, el qual va funcionar fins al 30 de juny de 1881, després de 692 números¹⁴.

Pel que fa a l'estudi de la difusió de la ciència i la tecnologia a Catalunya en llengua catalana, precisament en aquests moments un equip d'investigadors dirigits pel professor Josep Maria Casasús¹⁵ del Departament de Periodisme i Comunicació Audiovisual de la UPF, està treballant en un projecte –que m'ha donat permís per citar– l'objectiu del qual serà reunir i estudiar les notícies publicades al llarg del segle XIX, sobre medicina, ciència i tecnologia en els diaris i revistes dels països catalans escrits en llengua catalana. Una altra iniciativa de recerca, recentment començada, aplega un grup d'investigadors del Centre d'Estudis d'Història de la Ciència de la UAB, que estudia la divulgació de la medicina, la ciència i la tecnologia en els diaris barcelonins de finals del segle XIX i principis del segle XX¹⁶. De moment és una petita contribució, una experiència pilot, però amb voluntat de continuació i que té la intenció de dur-se a terme en col·laboració amb d'altres països europeus (Portugal, Grècia i Dinamarca).

Sense anar més lluny, a propòsit de la celebració dels 100 anys de la creació de l'Hospital Clínic de Barcelona, efemèrides que el Congrés d'Història de la Medicina Catalana ha

volgut commemorar en la seva catorzena edició, si anéssim a l'hemeroteca i consultéssim quines notícies es van publicar al *Diario de Barcelona*, al voltant de primers d'octubre de 1906, ens hauria de cridar l'atenció la crònica de la seva inauguració¹⁷. El dia primer d'octubre de 1906, el baró de Bonet¹⁸, metge i aleshores rector de la Universitat de Barcelona va obsequiar a les autoritats i als membres de la junta de l'Hospital Clínic amb un banquet solemne al restaurant *Justin*, com a acte oficial de la inauguració del nou hospital. Informació bastant diferent d'una altra de les notícies d'aquell dia segons la qual el mateix rector havia hagut de suspendre la inauguració del curs acadèmic a la universitat degut als aldarulls ocasionats pels assistents.

Aleshores, ens adonaríem que la notícia d'ambdues inauguracions, la del Reial Col·legi de Cirurgia i la de l'Hospital Clínic, presenten bastants elements en comú. L'acte solemne havia tingut lloc en l'amfiteatre de l'Hospital, de la mateixa manera que en el cas del col·legi, la notícia feia una exhaustiva descripció de les autoritats que van ser presents a l'acte. Igualment es van fer al·lusions de gènere, ja *que es comentava que entre els assistents hi havia "algunas señoras y señoritas"*¹⁹. En la notícia que el *Diario de Barcelona* va dedicar a l'acte, es deia com a missatge de legitimitat, que l'edifici estava destinat a acollir sota el mateix sostre la ciència i la caritat, i que es reunien en el seu interior, la facultat, és a dir, la docència, i també la clínica, és a dir, la pràctica mèdica, i tot perquè *"resultaba ya insuficiente la antigua fundación del benemérito Virgili"*²⁰, fent menció explícita al Reial Col·legi de Cirurgia, que aleshores tenia ja 142 anys i que en el seu moment va significar els inicis d'una nova manera d'entendre la medicina i la cirurgia.

NOTES

1. FIGUERES, Josep Maria (1994), *Breu història de la premsa a Catalunya*, Barcelona, Barcanova.
2. La primera publicació periòdica coneguda a la península ibèrica va ser la *Gazeta* (1641), editada a Barcelona en català per l'impresor Jaume Romeu amb periodicitat setmanal i a imitació i traducció de la *Gazette* de París, durant el primer temps de l'adhesió del Principat de Catalunya a la Monarquia francesa en ocasió de la guerra del Segadors (1640-1652).
3. Comparació extreta del professor Jaume Guillaumet a *Els orígens de la premsa a Catalunya; Història del periodisme: notícies, periodistes i mitjans de comunicació*, Barcelona, Arxiu Municipal de Barcelona, (2003).
4. Des de 1750 fins al 1806, reedició de la *Gazeta de Madrid* i l'únic mitjà de comunicació periòdic publicat a Catalunya en el moment de la inauguració del col·legi barceloní.
5. PÉREZ PÉREZ, Núria (2004), *Sabers i pràctiques anatòmiques al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1800)*, Treball de recerca inèdit corresponent a la tesina de Màster en Història de la Ciència, Centre d'Estudis d'Història de les Ciències (CEHC), Universitat Autònoma de Barcelona.
6. FIGUERES, Josep Maria (1994).
7. *Diario de Barcelona*, "Método de fumigaciones", n° 335, 30 de novembre de 1804, pp. 1561-3.
8. BLASCO, R. (1983), *La premsa del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim.
9. Els fulls volanders tenien un tiratge variable que anava des d'uns cent exemplars fins, en alguns casos, a 1000 o 1500 exemplars.

La premsa periòdica com a font per a la recerca de la història de la ciència...

10. PÉREZ-PÉREZ, Núria (2006), "Controlling Infectious Diseases ant the end of XVIIIth century in Spain", Comunicació oral a la *Second International Conference of the European Society of the History of Science*, Cracòvia, Polònia, 6-9 setembre.
11. *Diario de Barcelona*, "Circular, Barcelona 11 de Octubre de 1804", n° 311, 6 de novembre de 1804, pp. 1449-1451
12. BERRIO, Jordi (1998), "La recerca sobre comunicació social a Catalunya: assaig de realització d'un panorama comprensiu", *Anàlisi*, 22, 47-59. Una tesi llegida recentment dins del programa de doctorat en Comunicació Social de la UPF ha estudiat la tasca de la divulgació científica del biòleg i periodista Javier Sampedro al diari El País. Vegeu CORTIÑAS i ROVIRA, Sergi (2006), *Les estratègies redaccionals de la periodística de Javier Sampedro i la seva relació amb les principals tradicions de divulgació científica*, tesi doctoral inédita, Universitat Pompeu Fabra.
13. Vegeu GUILLAMET, Jaume (2005), "Presse et liberté en Espagne, sous l'invasion napoléonienne", *Le Temps de Médias*, 214-222.
14. GUILLAMET, Jaume (2003).
15. Alguns dels seus treballs previs sobre aquest tema són *Periodística catalana comparada* Barcelona, Pòrtic, 1993, i *Periodisme català que ha fet història*, Barcelona, Proa, 1996.
16. GONZÁLEZ, Matiana; HERRANZ, Nestor; PIRIZ, Enric; PÉREZ, Núria; NIETO-GALAN, Agustí (2006), "Science in the press at the fin de siècle in Barcelona", Comparative Session Science and Technology in the Press, Science and Technology in the European Periphery (STEP), Mahó, Menorca, 6-9 de juny.
17. *Diario de Barcelona*, 3 d'octubre de 1906, pp. 11223-4.
18. Joaquim Bonet i Amigó (*Barcelona* 1852–1913), metge, catedràtic d'obstetrícia de la Universitat de Barcelona (1879), de la qual en fou el seu rector (1905-1913).
19. *Diario de Barcelona*, 3 d'octubre de 1906, pp. 11223-4.
20. Ídem.